

УДК 37.013-056.2/3 (045)

DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.1.2022.09>

*Катерина Савостікова,
ORCID iD 0000-0002-9288-7440
викладач кафедри соціальної роботи,
управління та суспільних наук
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
вул. Клепарівська 35, 79007, м. Львів, Україна
ki.savostikova@ukr.net*

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В РЕАЛІЯХ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано сучасний стан інклюзивної освіти та перспективи її розвитку. З'ясовано причини, що перешкоджають інклюзії в освітньому середовищі, наданню якісних освітніх послуг, та визначено основні пріоритети Міністерства освіти і науки України в сфері інклюзивної освіти. Розглянуто відмінність інклюзивної освіти від інтегрованої, принципи інклюзивної школи та недоліки спеціальних шкіл. Запропоновано комплекс заходів у забезпеченні повноцінної інклюзії осіб із особливими освітніми потребами в освітньому процесі.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами; інклюзивна освіта; інклюзивна школа; інклюзивний процес; інклюзія; інтеграція; інтегрована освіта; освітній процес; освітнє середовище; соціалізація.

© Савостікова К. І., 2022

Вступ. Кількість осіб, які мають ознаки обмеження життєдіяльності, зростає з кожним роком. Вони потребують підтримки в усіх сферах життя суспільства, зокрема в освітній сфері. 11 лютого 2021 року відбулося засідання Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства, на якому обговорювалися проблеми та виклики в процесі реалізації Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки й реформи децентралізації щодо функціонування закладів інституційного догляду і виховання. Учасники засідання звернули увагу на те, що виконання стратегії можливе лише за умови реалізації місцевими органами влади заходів для додаткової підтримки дітей з особливими освітніми потребами, а саме: створення доступної інфраструктури та долучення соціальних працівників для надання послуг за місцем проживання. При цьому МОН України не вважає за доцільне закривати спеціальні заклади освіти, оскільки вони мають стати майданчиком для розвитку інклюзивної освіти. За дани-

ми статистики за останні 5 років кількість дітей в інклюзивних класах зросла майже в п'ять разів, що не вплинуло на контингент учнів спеціальних шкіл та навчально-реабілітаційних центрів.

Водночас ми підтримуємо думку науковця Г. В. Коваль, що світова глобалізація, формування єдиного загальноєвропейського освітнього простору, політична й інші суспільні реформи є основою інноваційної перебудови суспільства, основою досягнення нової якості суспільного прогресу і водночас шляхом наближення України до базових європейських стандартів (Коваль Г. В., Кобко Є. В., Кобко В. А., 2022, с. 105–106). Для України інклюзивна освіта все ще є педагогічною інновацією, а з часу ратифікації у 2009 р. Конвенції ООН про права інвалідів – одним із міжнародних зобов'язань держави (Конвенція про права осіб з інвалідністю, 2009). В українському законодавстві зазначається, що кожен має право на рівний доступ до всіх ланок освіти та водночас не має можливості його реалізувати через брак умов для здійснення

інклюзивної форми навчання. Крім того, деякі заходи з упровадження інклюзії слугують лише добрими намірами і не спираються на законодавче підґрунтя.

Мета статті – проаналізувати стан інклюзивної освіти в сучасних реаліях українського суспільства.

Завдання дослідження:

- розкрити сутність поняття інклюзивної освіти;
- проаналізувати дослідження науковців щодо розвитку інклюзії в Україні.

Основний зміст. Щоб надавати якісні освітні послуги дітям із особливими освітніми потребами (ООП) місцеві органи управління освітою мають:

- розвивати мережі доступних закладів освіти для дітей із ООП;
- осучаснити навчально-методичні та корекційно-розвиткові бази закладів освіти;
- підвищувати рівень інклюзивної освіти педагогічних працівників.

Основними пріоритетами МОН України у сфері інклюзивної освіти є:

- затвердити Національну стратегію розвитку інклюзивної освіти на 2021–2031 роки;
- оновити зміст освіти для дітей із ООП, забезпечити новими підручниками та посібниками;
- створити ефективну модель надання освітніх послуг у закладах охорони здоров'я;
- розробити методичні рекомендації щодо застосування підтримки осіб із ООП в освітньому процесі (Основа якісного навчання для дітей з особливими освітніми потребами – це право мати вибір // Міністерство освіти і науки України, 2021).

Процес навчання дітей із ООП сприяє також їхній соціалізації. Це значно полегшує інтеграцію в суспільстві завдяки спільному навчанню осіб із ООП з іншими особами, але не гарантує рівного доступу до навчання через специфічні освітні потреби деяких із них. Щоб подолати цей недолік, необхідно провести комплекс заходів із забезпечення повноцінної інклюзії осіб із

ООП в освітній процес. Нині в багатьох європейських країнах змінилося ставлення до осіб з інвалідністю, їх сприймають уже не як пацієнтів, яким необхідна допомога та опіка, а як повноправних членів суспільства, здатних зробити вагомий внесок у розвиток країни. Натомість в Україні досі більшою мірою надають пріоритетного значення «медичному», а не «соціальному» підходу до проблеми, що обмежує участь осіб з інвалідністю в суспільному житті та реалізацію їхніх прав як громадян країни. Сучасна державна політика щодо дітей із ООП націлена вдосконалити нормативно-правову базу відповідно до міжнародних договорів у сфері прав людини, реалізувати та поширити моделі інклюзивного навчання в закладах дошкільної освіти та в закладах загальної освіти, що максимально враховує індивідуально-психологічні особливості кожної дитини та створює сприятливі умови для її повноцінного розвитку.

Соціальні працівники та педагоги перебувають у постійному пошуку нових форм впливу на дітей із патологією розвитку. Кожна дитина, яка має певні особливості, потребує ретельного вивчення її психічного розвитку та визначення відповідних навчально-виховних заходів у спеціально організованому середовищі. Це зумовлює застосування гнучких навчальних планів, різнорівневих програм колективного та індивідуального навчання, варіативний характер навчання з пропедевтичним періодом (Єфіменко М. М., 2012, с. 4–5).

Глобальні зміни зумовлюють удосконалення системи інклюзивної освіти. Застосування інноваційних методів під час навчання сприятиме адаптації дитини з ООП та стимулюватиме розвиток особистості. Педагог має використати нові засоби для розв'язання проблем, які раніше вирішували інакше.

Організація освітнього процесу передбачає особистісний підхід до дитини, заснований на стимулюванні її власної активності, формуванні цілісного дитячого світогляду, образу світу та усвідомленні власного місця в ньому. Особистісно орієнтована взаємодія дорослих і дітей із ООП

має:

- зміцнити фізичне і психічне здоров'я дітей, їхній корекційний розвиток;
- забезпечити емоційне благополуччя кожної дитини та пізнавальний розвиток дитини;
- створити умови для розвитку особистості;
- сформулювати уявлення про загальнолюдські цінності;
- забезпечити взаємодію з сім'єю для оптимізації виховного процесу (Єфіменко М. М., 2012, с. 4–5).

Надзвичайно важливо зрозуміти глибинні потреби дитини з ООП. Це допоможе педагогу створити такі умови навчання, за яких дитина буде почуватися максимально комфортно, а позитивний результат не змусить довго чекати на себе. У результаті процес адаптації в освітньому середовищі відбудеться швидко, що сприятиме розвитку особистості та кращому засвоєнню освітньої програми.

Основна мета інклюзивної освіти – створення рівних можливостей для навчання всім особам незалежно від стану психічного та фізичного здоров'я. Це означає, що дитина, яка потребує корекції психофізичного розвитку, має право відвідувати заклад загальної освіти, однак для цього створюється необхідне адаптоване освітнє середовище та надаються відповідні додаткові послуги, які приносять користь від її спільного навчання зі здоровими однолітками (Чайковський М. Є., 2015, с. 227–232). Інклюзія стосується кожного, а отже є корисною і для здорової дитини. У процесі спілкування формується нова культура – повага до людей з інвалідністю. Лише в таких умовах можливе повне розкриття потенціалу дитини з ООП та подальша соціальна інтеграція.

Інклюзивна освіта має певні відмінності з інтегрованою освітою, а саме:

- освітнє середовище адаптується до індивідуальних особливостей дитини, а не дитина до освітнього середовища;
- освіта є доступною для всіх, у той час, як інтегрована освіта є ефективною лише для частки дітей, рівень психо-

фізичного розвитку яких відповідає віку чи наближений до нього;

- взаємодопомога та взаємопідтримка у процесі навчання не лише дітей, а і дорослих;
- роль соціального працівника в організації спільної діяльності дітей із психофізичними порушеннями та здоровими дітьми;
- при інклюзії всі учасники освітнього процесу змінюють ставлення до дітей із психофізичними порушеннями, а освіта стає більш гуманною (Кузава І. Б., 2016, с. 97–102).

Ці терміни є спорідненими, але не рівнозначними, оскільки характеризують різний ступінь залучення дітей із психофізичними вадами в освітню систему. Інтеграція – це зусилля, спрямовані на введення дітей у регулярний освітній простір, а інклюзія – процес, що дає змогу всім дітям брати участь у всіх програмах. Необхідно визнати факт, що ми змінюємо суспільство, аби воно враховувало й пристосовувалося до індивідуальних потреб людей, а не навпаки.

Якість інклюзивної освіти насамперед залежить від здатності педагога організувати навчальний процес з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини. В іншому випадку такі діти не братимуть участі в навчальному процесі і, як наслідок, знижуватиметься їхня мотивація до навчання та погіршаться навчальні результати. В основі інклюзивної освіти лежить індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням її здібностей, особливостей розвитку, типів темпераменту, статі, сімейної культури тощо. У результаті ми спостерігаємо двобічний процес: дитина з ООП готується до спільного навчання зі здоровими однолітками, адаптується до освітнього процесу звичайної школи і водночас школа пристосовується до дітей із ООП, використовує засоби для задоволення їхніх особливих потреб (Клопота Є. А., 2017, с. 79–80). З огляду на те, що інклюзивне навчання в Україні лише на початках упровадження, виникає безліч питань щодо його організації. Підготовча робота школи

допоможе уникнути проблем та зробити все правильно. Заздалегідь облаштоване приміщення, попередня розмова з батьками та учнями, урахування рекомендацій фахівців інклюзивно-ресурсного центру забезпечать повне задоволення особливих потреб та сприятимуть двобічному процесу адаптації.

Інклюзивна освіта є системою освітніх послуг, що базуються на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання в умовах закладу загальної освіти. Щоб забезпечити рівний доступ до якісної освіти, інклюзивні освітні заклади повинні адаптувати навчальні програми та плани, методи та форми навчання, використання наявних ресурсів, партнерство з громадою до індивідуальних освітніх потреб і різних стилів навчання дітей із ООП. Необхідно забезпечити весь спектр послуг залежно від освітніх потреб таких дітей і створити освітнє середовище, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини незалежно від особливостей її психофізичного розвитку (Колупаєва А. А., Таранченко О. М., 2016, с. 47). Адаптувати освітнє середовище до учня з особливими потребами допоможуть:

- постійна наочність (схеми, ілюстрації, малюнки тощо);
- індивідуальні об'єкти роботи (відео-, аудіоматеріали, муляж, наліпки тощо);
- адаптаційне обладнання (затискач, підставка, трафарет тощо);
- цифрові технології (відеоролик, презентація, сенсорна дошка тощо).

Отже, тривалий індивідуальний процес звикання до школи пройде набагато швидше.

Основними принципами інклюзивної школи є:

- спільне навчання всіх без винятку дітей, незважаючи на певні відмінності, що є між ними;
- визнання і врахування різноманітних потреб учнів через узгодження різних видів і темпів навчання в школах;
- забезпечення якісної освіти для всіх

через розроблення відповідних навчальних планів, застосування організаційних заходів, розроблення стратегії викладання;

- діти з ООП мають право отримати будь-яку додаткову допомогу, яка може знадобитися їм у процесі навчання (Колупаєва А. А., Таранченко О. М., 2016, с. 48).

Інклюзивний процес передбачає також допомогу інших, ретельну підготовку викладачів та суспільства, повагу й впевненість, усвідомлення, а також взаємну відповідальність. Навчання в інклюзивних освітніх закладах є корисним не тільки для дітей із ООП, а і для інших дітей, їхніх родин та суспільства в цілому. В інклюзивних класах акцент робиться насамперед на розвиток сильних якостей і талантів дітей, а не на їхні проблеми. Під час взаємодії з іншими дітьми відбувається когнітивний, фізичний, мовний, соціальний та емоційний розвиток дитини з ООП.

Інклюзивний підхід є корисним і для сім'ї особливої дитини, оскільки батьки дітей із ООП мають можливість отримати підтримку з боку інших батьків, вони краще розуміють, у чому розвиток їхніх дітей є типовим, а в чому атиповим, а також беруть активну участь у процесі навчання і виховання.

Інклюзивна освіта є корисною, оскільки спільне навчання здорових дітей та дітей із ООП змалку вчить розуміти і толерантно ставитися до людських відмінностей.

У результаті наукових досліджень ми дійшли висновку, що учні з ООП під час навчання в інклюзивних школах:

- мають змогу покращити свої навчальні результати;
- набувають рівний доступ до навчання (Порошенко М. А., 2019, с. 94–95);
- мають можливості для навчання в реальному/природному середовищі;
- формують комунікативні, соціальні й академічні навички;
- отримують приклад відповідної їхньої вікової категорії рольової моделі в особі однолітків;

- підвищують самооцінку й відчувають себе частиною цілого;
- налагоджують нові дружні стосунки.

Для нашої країни інклюзивна освіта є педагогічною інновацією, що перебуває на стадії впровадження, а тому має певні труднощі, а саме:

- недостатня розробленість нормативно-правової бази (Клопота Є. А., 2017, с. 79–80);
- невиконання на належному рівні наявних нормативно-правових актів;
- недостатня підготовка вчителів загальноосвітніх шкіл до роботи з учнями з ООП.
- нестача технічних засобів і книг шрифтом Брайля;
- брак доступної інфраструктури;
- недостатність фінансування;
- невідповідність навчальних програм потребам особливих учнів;
- негативне ставлення батьків звичайних учнів до дітей із ООП;
- гіпер- або гіпоопіка батьків дітей із ООП;
- брак психологічного супроводу тощо.

Усе це значно ускладнює процес запровадження інклюзивної освіти і знижує якість навчання учнів із ООП у закладах загальної середньої освіти.

Тривалий час основним інститутом навчання та виховання дітей із різними освітніми потребами вважали спеціальні школи, орієнтовані на певний недолік. Можна виділити низку недоліків такої системи:

- уніфікованість, що не сприяє забезпеченню особливих освітніх потреб уч-

нів;

- ізольованість дітей із ООП у спеціальних закладах освіти, що унеможливує процес соціалізації;
- недостатня соціально-практична спрямованість навчального процесу;
- недостатня особистісно-індивідуалізована зорієнтованість освітнього процесу (Кучина К. О., 2016, с. 240–246).

Проаналізувавши недоліки спеціальної школи, можемо стверджувати, що інклюзивна освіта стала відправною точкою подолання бар'єрів на шляху розбудови інклюзивного простору.

Висновок. Однією з форм навчання дітей із ООП в Україні стала нова, але визнана багатьма країнами світу інклюзивна форма навчання, яка забезпечує право кожної дитини на навчання в закладі загальної освіти за місцем проживання із забезпеченням усіх необхідних для цього умов.

Процес інтеграції дітей із ООП у заклади загальної освіти набуде значного поширення й стане успішним, коли зміниться ставлення в суспільстві до цих дітей та до самої ідеї інклюзії, буде належне фінансування інклюзивних заходів та здійснення необхідної фахової підготовки та перепідготовки майбутніх педагогів. Одним із важливих моментів для успішного здійснення інклюзивної освіти є командний підхід, тобто тісна співпраця педагогів, батьків та соціальних працівників в одному напрямі.

Перспективи досліджень – підвищення ефективності формування професійної готовності майбутніх фахівців до інклюзивної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єфіменко М. М. Програма розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату / [М. М. Єфіменко, М. Д. Мога, О. І. Романенко та ін.] // Міністерство освіти і науки України. – 2012. – С. 4–5.
2. Клопота Є. А. Проблеми інклюзивної освіти в умовах сучасної школи / Є. А. Клопота, Н. О. Воронська // Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти. – 2017. – № 1 (2017). – С. 79–80.
3. Коваль Г. В. Інформаційна безпека в системі національної безпеки: адміністратив-

- но-правовий аспект / Г. В. Коваль, Є. В. Кобко, В. А. Кобко // Вісник Херсонського національного технічного університету. – 2022. – 1(80). – С. 103–109. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2022.1.12>
4. Колупасва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики: [монографія] / А. А. Колупасва, О. М. Таранченко – К. : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. – 152 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
 5. Конвенція про права осіб з інвалідністю // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2009. – ст. 24.
 6. Кузава І. Б. Актуальні проблеми навчання та виховання дітей в інклюзивному освітньому середовищі / І. Б. Кузава // Педагогічний часопис Волині. – 2016. – С. 97–102.
 7. Кучина К. О. Особливості навчання дорослих людей з інвалідністю / К. О. Кучина // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – 2016. – № 1. – С. 240–246.
 8. Основа якісного навчання для дітей з особливими освітніми потребами – це право мати вибір // Міністерство освіти і науки України. – 2021.
 9. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник / М. А. Порошенко. – Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. – 300 с.
 10. Чайковський М. Є. Вітчизняний досвід інтегрованого та інклюзивного навчання в системі вищої освіти / М. Є. Чайковський // Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». – Випуск 1/33 (2015). – С. 227–232.

INCLUSIVE EDUCATION WITHIN THE UKRAINIAN SOCIETY

Savostikova Kateryna,

a Lecturer,

Department of Department of Social Work,

Management and Social Sciences

Lviv State University

35 Kleparovska Street, 79007, Lviv, Ukraine

ki.savostikova@ukr.net

The article analyzes the current state of inclusive education and prospects for its development. The reasons that hinder inclusive education are revealed.

The main priorities of the Ministry of Education and Science of Ukraine in the field of inclusive education are identified. The difference between inclusive and integrated education, the principles of inclusive school and the shortcomings of special schools are considered. A set of measures to ensure the full inclusion of people with special educational needs in the educational process is proposed.

As a result, it is proved that the integration of children with special educational needs into secondary schools will become more widespread and successful when society's attitudes towards these children and the idea of inclusion will change, inclusive activities will be properly funded and there will be necessary training and retraining of future teachers.

Keywords: *children with special educational needs; educational environment; educational process; inclusion; inclusive education; inclusive process; inclusive school; integrated education; integration; socialization.*

REFERENCES

1. Chaikovskiy, M. Ye. (2015). Vitchyzniani dosvid intehrovanoho ta inkluzyvnoho navchannia v systemi vyshchoi osvity [Domestic experience of integrated and inclusive education in the higher education system]. *Liudynoznavchi studii. Seriiia «Pedahohika»*. Vyp. 1/33, 227–232 (ukr).
2. Klopota, Ye. A. & Voronska, N. O. (2017). Problemy inkluzyvnoi osvity v umovakh suchasnoi shkoly [Problems of inclusive education in the modern school]. *Aktualni problemy pedahohiky, psykhologii ta profesiinoi osvity*, 1 (2017), 79–80 (ukr).
3. Kolupaieva, A. A. & Taranchenko, O. M. (2016). *Inkluzyvna osvita: vid osnov do praktyky* [Inclusive education: from basics to practice]. Kyiv: TOV «ATOPOL» (ukr).
4. Konventsiia pro prava osib z invalidnistiu (2009). [Convention on the Rights of Persons with Disabilities]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. Ofits. vyd. K.: Parlam. vyd-vo, 24 (ukr).
5. Koval, H. V., Kobko, Ye. V. & Kobko, V. A. (2022). Informatsiina bezpeka v systemi natsionalnoi bezpeky: administratyvno-pravovyi aspekt [Information security in the national security system: administrative and legal aspect]. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, 1(80), 103–109. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2022.1.12> (ukr).
6. Kuchyna, K. O. (2016). Osoblyvosti navchannia doroslykh liudei z invalidnistiu [Features of education of adults with disabilities]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriiia: Pedahohika*, 1, 240–246 (ukr).
7. Kuzava, I. B. (2016). Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia ditei v inkluzyvnomu osvitnomu seredovyshchi [Actual problems of education and upbringing of children in an inclusive educational environment]. *Pedahohichnyj chasopys Volyni*, 97–102 (ukr).
8. *Osnova yakisnoho navchannia dlia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy – tse pravo maty vybir.* (2021). [The basis of quality education for children with special educational needs is the right to have a choice]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (ukr).
9. Poroshenko, M. A. (2019). *Inkluzyvna osvita* [Inclusive education]. Kyiv: TOV «Ahentstvo «Ukraina» (ukr).
10. Yefimenko, M. M., Moha, M. D. & Romanenko, O. I. (2012). Prohrama rozvytku ditei doshkilnoho viku z porushenniamy oporno-rukhovoho aparatu [Program for the development of preschool children with musculoskeletal disorders]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy*, 4–5 (ukr).